

سنجش توسعه در مناطق روستایی با تأکید بر برخی شاخص های اجتماعی

- فرهنگی مورد مطالعه: شهرستان های استان خراسان رضوی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۲۱

یعقوب زارعی^۱

چکیده

عدم توجه لازم به مناطق روستایی طی دهه های اخیر که موجب ایجاد عدم تعادل فضایی و یک سو شدن جریان خدمات، سرمایه و جمعیت به سمت کانون های شهری گردیده است، ضمن روبه رو ساختن سکونتگاه های روستایی با دامنه ی حداکثری از فقر و نابرابری، ضرورت برنامه ریزی و آمایش فضا در مناطق روستایی را بیش از پیش ایجاب نموده است. از همین رو، پژوهش حاضر نیز که با هدف سنجش توسعه روستایی در شهرستان های استان خراسان رضوی انجام گردید، یک پژوهش کاربردی است که با بهره گیری از روش های تصمیم گیری چندشاخصه فازی به انجام رسیده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات از نوع کتابخانه ای و ابزار جمع آوری با توجه به اهداف پژوهش مبتنی بر داده ها و اطلاعات رایج، آمارنامه سرشماری عمومی نفوس و مسکن (بویژه سالنامه آماری سال ۱۳۹۰ استان خراسان رضوی) بوده است. جامعه آماری پژوهش، کل دهستان های شهرستان های استان خراسان رضوی بوده است که جهت سنجش سطح توسعه آنها، ۴۸ مؤلفه در قالب شاخص های توسعه از آمارنامه رسمی استان خراسان رضوی استخراج و با استفاده از روش فازی ویکور مورد بررسی قرار گرفت. تحلیل یافته های پژوهش ضمن ترسیم یک فضای منطقه ای نابرابر در مناطق روستایی استان و تخصیص ناعادلانه امکانات و خدمات روستایی، نشان داد که در مجموع شاخص ها، شهرستان های رشتخوار، خلیل آباد و کاشمر دارای بالاترین

۱. دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر، ایران.

میزان توسعه و شهرستان های بجزستان، سرخس و مه ولایت، پایین ترین میزان توسعه روستایی را دارا بوده اند. در پایان نیز جهت رفع عدم تعادل منطقه ای و برقراری عدالت اجتماعی در مناطق روستایی استان خراسان رضوی، پیشنهادهای کاربردی ارائه گردید.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، خراسان رضوی، شاخص های اجتماعی - فرهنگی، ویکور فازی

مقدمه

به منظور شناخت تفاوت سطح توسعه ی نواحی، لازم است ابتدا وضعیت موجود منطقه بررسی شود تا بتوان بر این اساس در جهت کاهش یا از میان بردن تفاوت هایی اقدام به برنامه ریزی کرد (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۵: ۲۱۵). در این میان بروز نابرابری و عدم توجه به روستاها طی دهه های اخیر که موجب ضعف و تسریع روند نابودی این کانون های سکونتگاهی و ایجاد عدم تعادل فضایی درون ناحیه و یک سو شدن جریان خدمات، سرمایه، اطلاعات و جمعیت به سمت کانون های شهری گردیده است، ضمن روبه رو ساختن سکونتگاه های روستایی با دامنه ی حداکثری از فقر، نابرابری و عقب ماندگی مضاعف در قیاس با دیگر مراکز جمعیتی کشور (شکور و شمس الدینی، ۱۳۹۱: ۶۴)، ضرورت برنامه ریزی و آمایش فضا در مناطق روستایی را بیش از پیش ایجاب نموده است. در همین راستا، اهمیت شناخت و تحلیل علمی نابرابری ها و شکاف های منطقه ای، برنامه ریزان را بر آن داشته که روش ها و روش هایی را ابداع کنند تا از طریق تعیین درجه ی توسعه یافتگی مناطق بتوانند به تفاوت های منطقه ای دست یابند. یکی از مقبول ترین رهیافت برای تصمیم گیری های پیچیده ی توسعه در سطح مناطق، معطوف شدن به روش های تصمیم گیری چندمعیاره است (سلطان پناه، فاروقی و گلابی، ۱۳۸۹: ۱۰). با وجود آثار متعدد در حوزه نابرابری فضایی، با عنایت به اهمیت رعایت عدالت فضایی در توزیع خدمات روستایی و کمبود مطالعاتی که با استفاده از روش های نوین تصمیم گیری در حوزه روستایی و بویژه منطقه مورد مطالعه وجود دارد، مطالعه ی حاضر با رویکردی متمایز نسبت به سایر مطالعات (از قبیل بهره گیری از روش

نویسنده چندشاخصه وایکور فازی در تحلیل داده ها و انتخاب منطقه ای همگن) تلاش دارد تا ضمن سنجش میزان برخورداری شهرستان های مورد مطالعه، به تبیین سطح توسعه آنها پرداخته و سپس با توجه به میزان محرومیت مناطق، نسبت به اولویت بندی آنها جهت برنامه ریزی و رفع محرومیت اقدام نماید. از همین رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی و تبیین میزان توسعه سکونتگاه های روستایی شهرستان های استان خراسان رضوی با تأکید بر مطالعه برخی شاخص های اجتماعی- فرهنگی، اهتمام دارد تا با به کارگیری روش های نوین تصمیم گیری چندمعیاره ی فازی و تبیین دقیق توسعه در مناطق مورد مطالعه، زمینه آگاه سازی مسؤولان و توجه بیشتر برنامه ریزان به مناطق محروم را فراهم سازد.

پیشینه تحقیق

در راستای سنجش توزیع فضایی امکانات و خدمات توسعه اگرچه مطالعات داخلی و خارجی متعددی انجام پذیرفته است، اما مقالاتی که با هدف تبیین شکاف منطقه ای در نقاط روستایی استان خراسان کار شده باشند یا محدودند یا وجود ندارند و غالب مطالعات در راستای سنجش توسعه شهرستان های استان به کار گرفته شده است که از جمله آنها می توان به مطالعات زیاری، زنجیرچی و سرخ کمال (۱۳۸۹) با هدف بررسی و رتبه بندی درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان خراسان رضوی؛ رهنما و آقاجانی (۱۳۹۱) با هدف تحلیل نابرابری های فضایی در استان خراسان رضوی و مشکینی و معزز برآبادی (۱۳۹۵) در خصوص رتبه بندی شهرستان های استان خراسان رضوی از نظر شاخص های توسعه یافتگی نام برد که آن هم با استفاده از روش های رایج و مرسوم انجام شده اند.

از این رو، به چند دلیل پژوهش حاضر متفاوت و برای اولین بار ارائه شده است. به طوری که باید گفت که اولاً تاکنون کمتر مطالعه ای در استان خراسان رضوی جهت سطح بندی با در نظر گرفتن کل مناطق روستایی استان به صورت مبسوط انجام شده است و این امر برای نخستین بار صورت می گیرد، ثانیاً هیچ مطالعه ای در حوزه روستایی

یافت نمی‌شود که از روش‌های تصمیم‌گیری فازی بویژه ویکور^۱ فازی بهره‌گیری نموده باشد. ثالثاً این بررسی صرفاً به ابعاد اجتماعی- فرهنگی آن پرداخته است. با عنایت به نبودن این پژوهش در سطح استان خراسان رضوی، لذا در ادامه سعی می‌شود تا چند مورد از مطالعات موازی و مرتبط با موضوع مورد پژوهش اعم از داخلی (انجام شده در استان و سایر استان‌ها) و خارجی ذکر شود.

به عنوان نمونه، سنجش میزان توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان مریوان (کردوانی و شریفی، ۱۳۹۱)، سنجش سطوح توسعه روستایی دهستان‌های شهرستان روانسر (بهرامی، ۱۳۹۲)، سنجش و اولویت‌بندی مناطق روستایی شهرستان پارس‌آباد (حیدری ساربان، ۱۳۹۳)، تحلیل فضایی توسعه دهستان‌های مرزی استان خراسان جنوبی (متقی، ربیعی و قره‌بیگی، ۱۳۹۴) و تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه در مناطق روستایی شهرستان دشتستان (زارعی و دیگران، ۱۳۹۵) تعداد معدودی از خیل عظیم مطالعات محققان داخلی است که هر کدام به نوعی با بهره‌جستن از شیوه‌های متعدد تصمیم‌گیری، به سنجش توسعه‌ی مناطق کشور و ارزیابی عدم تعادل‌های منطقه‌ای پرداخته‌اند. در پژوهش‌های خارجی مرتبط با موضوع تحقیق نیز، فان و ژانگ (Fan and Zhang, 2004) در مطالعه‌ی خود به بررسی نقش سرمایه‌گذاری عمومی در نابرابری‌های روستایی در چین پرداختند و به این نتیجه دست یافتند که اجرای انواع سرمایه‌گذاری‌ها در منطقه‌ی غربی چین که کمتر توسعه یافته‌تر است، باعث کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای می‌شود. الحسن (Al- Hassan, 2007) نیز به بررسی نابرابری‌های منطقه‌ای در کشور غنا طی دوره‌ی ده ساله‌ی ۱۹۹۰-۲۰۰۰ پرداخته و به این نتیجه دست یافت که رشد اقتصادی طی این دوره، منجر به کاهش فقر عمومی در کشور شده است و چون رشد، ناشی از صادرات کشاورزی بوده، شکاف مناطق شمالی با جنوبی به علت نداشتن توان رقابت در عرصه‌ی کشاورزی بیشتر شده است. در مطالعه‌ی دیگری، لی و وی (Li and Wei, 2010) دریافتند که نابرابری منطقه‌ای در مقیاس‌های جغرافیایی مختلف، الگوهای متفاوتی را نشان می‌دهد. هم‌چنین نابرابری

درون استانی کاهش یافته، در حالی که نابرابری‌های بین منطقه‌ای در حال افزایش است.

مبانی نظری

کلمه‌ی توسعه در لغت به معنی گسترش و بهبود است که در آن به بعد کیفی توجه بیشتری می‌شود (فرجی سبکبار و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۸)، اما توسعه در مفهوم کلی، به مفهوم کوشش آگاهانه و مبتنی بر برنامه‌ریزی برای ترقی ابعاد متنوع حیات به گونه‌ای که امروز به آن نگریده می‌شود از دستاوردهای قرن بیستم است که از سال ۱۹۱۷ میلادی در شوروی سابق آغاز گردید (رضوانی، ۱۳۹۰: ۲۷). در این میان، مطالعات توسعه روستایی نیز پس از جنگ جهانی دوم به آرامی با توسعه اجتماعی آغاز شد. تا سال ۱۹۶۰ میلادی بیش از ۶۰ کشور در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین، برنامه‌های توسعه جامعه‌ای ملی یا منطقه‌ای را در پیش گرفته بودند، اما تا اواسط دهه ۱۹۶۰ میلادی توسعه جامعه‌ای مورد بی‌توجهی سازمان‌های کمک به توسعه و حکومت‌های ملی قرار گرفت. تا اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی، توسعه اجتماعی در سطحی وسیع موفقیتی به دست نیاورد، چرا که در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی توسعه به معنی رشد بیشتر بود و فقرا چشم به بهره‌مندی از رشد سریع همه جانبه بالا به پایین داشتند و در اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی فقرا موقتاً به منافع رشد سریع دسترسی داشتند، ولی تعداد زیادی از آنها سودی نبردند و در نتیجه، فاصله زیادی بین فقرا و ثروتمندان ایجاد شد. بدین ترتیب، تا اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی، به تدریج دیدگاه سنتی توسعه روستایی که متأثر از سیاست‌ها و دیدگاه‌های کلی توسعه، یعنی رشد اقتصادی بود تغییر محور داد و مباحث سیاسی و اجتماعی نیز وارد بحث توسعه روستایی گردید. در اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی و اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی، نوع جدیدی از فعالیت‌ها در سطح محلی جهت پاسخ به ماهیت مسائلی که برخی از نواحی با آن مواجه شده بودند، حاکم شد. این راهبردها متنوع بودند، مانند توسعه بومی، توسعه پایین به بالا و توسعه همه جانبه روستایی. در مورد مفاهیم و محتوای این راهبردها، تفاسیر متعددی وجود

دارد، اما بحث مهم آنها هدفی را که بر نقشی بزرگتر جهت مردم محلی و برای مؤسسات محلی در برنامه ریزی، وسایل و فرضیات برنامه های توسعه محلی تأکید می کند، شرح می دهد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۷). این روند ادامه داشت تا این که در اوایل ۱۹۹۰ میلادی، توسعه روستایی که تقریباً مترادف با توسعه کشاورزی بود، با اشاره ضمنی به عمران کلی مناطق روستایی و با تمرکز بر اصلاح کیفیت زندگی روستاییان همراه گردید. در چارچوب این مفهوم توسعه روستایی موضوعی جامع و چندبعدی به شمار می رفت که توسعه کشاورزی و فعالیت های وابسته بدان در مناطق روستایی را در بر می گرفت (زمانی پور، ۱۳۸۷: ۵۱).

در ایران نیز توجه به روستا و توسعه روستایی به عنوان بخشی از فرایند توسعه در مقیاس ملی نیز به منظور تحولات اجتماعی و سیاسی و اقتصادی، از چند دهه قبل از انقلاب، یعنی از دهه ۱۳۲۰ شمسی به بعد به عنوان نوعی ضرورت مطرح شد و بخشی از سیاست های توسعه ای را تشکیل داد. بعد از انقلاب نیز برنامه های مختلفی به منظور توسعه روستایی کشور انجام شد که عمدتاً با تأکید بر رویکرد محرومیت زدایی بود. بدین منظور، دولت سیاست تحول در مدیریت و ساختار سازمان سنتی کشاورزی و ایجاد نهادها و سازمان های جدید را در دستور کار قرار داد. تجسم عینی این تغییرات، تأسیس نهادهایی چون بنیاد مسکن و جهاد سازندگی بود که در قالب توسعه روستایی و بر پایه آرمان های عدالت خواهانه و توزیع متعادل امکانات، لزوم ایجاد دگرگونی و تجدید ساختار روستایی ایجاد شد (زاهدی، غفاری و ابراهیمی لویه، ۱۳۹۱: ۲).

با همه این موارد، تجربه توسعه در کشورهای جهان سوم در بخش روستایی نشان می دهد که نحوه نگرش به توسعه و روش ها و راهبردهای اتخاذ شده نقشی کلیدی در موفقیت یا عدم موفقیت برنامه های توسعه دارد. به طوری که بررسی دیدگاه ها، روش ها و راهبردهای توسعه روستایی در طی چند دهه نشان می دهد که در اغلب دیدگاه ها و روش ها و بویژه تا دهه ۱۹۸۰ میلادی نگرش جزئی انتزاعی و موضوعی و فقدان نگرش منظم و یکپارچه به مقوله توسعه، از عوامل اصلی عدم موفقیت راهبردهای توسعه روستایی بوده است. چنان که نتیجه ی بسیاری از این راهبردها، افزایش دوگانگی

بین شهر و روستا یا کشاورزی و صنعت و قرارگرفتن توسعه روستایی در مقابل توسعه شهری بوده است (علیائی، ۱۳۹۴: ۷۰). هم چنان که متولیان توسعه در کشور ما نیز بر این باورند که به واسطه تنوع مسائل و ریشه‌ای بودن مشکلات روستاها، اقدامات دولتی به عللی گوناگون، چون نامشخص بودن راهبرد توسعه، فقدان چارچوب و برنامه ریزی نظری مشخص و منسجم و هماهنگ و تجمع امکانات در مراکز شهری، آن گونه که می‌بایست نتوانسته است پاسخ‌گوی نیازهای اساسی جامعه روستایی باشد (زاهدی، غفاری و ابراهیمی لویه، ۱۳۹۱: ۲). با این حال، ترسیم وضعیت توسعه مناطق روستایی شهرستان‌های استان خراسان رضوی که علی‌رغم ظرفیت‌های عظیم، از فقدان دسترسی مطلوب روستاییان به خدمات روستایی و مهاجرت بالای روستاییان حکایت دارد، بی‌تردید مبین این مطلب است که برآیند برنامه ریزی‌ها و هدف‌گذاری‌ها در مناطق روستایی استان خراسان رضوی نیز آن چنان که باید و شاید نتوانسته مثمر ثمر واقع شود و ضرورت تجدید نظر در چارچوب‌ها، ساختارها و سیاست‌گذاری‌های توسعه روستایی در این استان، بیش از پیش احساس می‌شود.

روش تحقیق

پژوهش حاضر بر اساس هدف، کاربردی و نوع روش به کار رفته در آن توصیفی-تحلیلی است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات نیز به صورت اسنادی-کتابخانه‌ای است که با اتکا به آمارنامه رسمی سرشماری عمومی نفوس و مسکن (بویژه سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۹۳) گردآوری شده است.

جهت تحلیل داده‌های پژوهش از روش فازی و ویکور که به معنی "بهینه‌سازی چندمعیاره و حل‌سازی" (Chu, et al., 2007: 1011) به عنوان یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره توافقی بر مبنای روش ال پی متریک^۲ توسعه یافته (Wei & Xiangyi, 2008:1) بهره گرفته شد. در این روش، تأکید بر رتبه‌بندی و انتخاب از مجموعه‌ای گزینه و تعیین راه حل‌های توافقی برای مسأله با معیارهای متضاد

1. Multi Criteria Optimization and Compromise Solution

2. LP metric

است (Chen and Wang, 2009: 235-242) که ماتریس تصمیم‌گیری و وزن شاخص‌ها، ورودی سیستم هستند (Xia et al., 2006: 743) و راه‌حل‌هایی موجه است که به راه‌حل مطلوب نزدیک باشد (Rao, 2008: 1954). از آن‌جا که برخی محققان بر این باورند که با توجه به دقیق نبودن مفهوم توسعه، کاربرد محاسبات فازی مطلوب‌تر است (عمرانی و پیری، ۱۳۸۹: ۱۲۷) و مجموعه‌های فازی، انعطاف‌پذیری بیشتری داشته و به دنیای واقعی نزدیک‌تر است (اکبری و زاهدی کیوان، ۱۳۸۷: ۳۸۱). بر همین مبنا، بررسی حاضر نیز با بهره‌گیری از رویکرد فازی و روش ویکور، طی پنج گام به تحلیل موضوع می‌پردازد (اصغریور، ۱۳۹۳: ۱۴۷).

مرحله ۱) تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری بر اساس اطلاعات جمع‌آوری شده
فرض کنید اعداد جدول تصمیم به صورت اعداد فازی مثلثی باشند.

$$F = \begin{pmatrix} (e_{ij} f_{ij}^* g_{ij}) & \dots & (e_{ij} f_{ij} g_{ij}) \\ \vdots & \dots & \vdots \\ (e_{ij} f_{ij} g_{ij}) & \dots & (e_{ij} f_{ij}^* g_{ij}) \end{pmatrix} \quad e_{ij} > 0 \quad (1)$$

مرحله ۲) تعیین گزینه‌های مطلوب مثبت و منفی بر اساس قواعد زیر:

$$\tilde{A}^* = \begin{cases} C_j \rightarrow + \text{جنبه} & A^* = \max_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \\ C_j \rightarrow - \text{جنبه} & A^* = \min_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \end{cases} = ((e_1^* f_1^* g_1^*) \dots (e_m^* f_m^* g_m^*)) = (\tilde{f}_1^* \dots \tilde{f}_m^*) \quad (2)$$

$$\tilde{A}^- = \begin{cases} C_j \rightarrow + \text{جنبه} & A^- = \min_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \\ C_j \rightarrow - \text{جنبه} & A^- = \max_i \{ \tilde{f}_{ij} \} \end{cases} = ((e_1^- f_1^- g_1^-) \dots (e_m^- f_m^- g_m^-)) = (\tilde{f}_1^- \dots \tilde{f}_m^-) \quad (3)$$

مرحله ۳) تعیین مقدار مطلوبیت و عدم مطلوبیت گزینه‌ها

$$W = (w_1 \dots w_m) \quad (4)$$

$$\bar{S}_i = \sum_j^m \left(w_j \times \frac{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_{ij}^*)}{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_j^-)} \right) = \left(\sum_j^m \left(w_j \times \frac{(e_j^* - g_{ij}^*)}{(e_j^* - g_j^-)} \right) \sum_j^m \left(w_j \times \frac{(f_j^* - f_{ij}^*)}{(f_j^* - f_j^-)} \right) \sum_j^m \left(w_j \times \frac{(g_j^* - e_{ij}^*)}{(g_j^* - e_j^-)} \right) \right) = (v_i s_i t_i) \quad (5)$$

$$\bar{R}_i = \text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_{ij}^*)}{(\tilde{f}_j^* - \tilde{f}_j^-)} \right) = \left(\text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(e_j^* - g_{ij}^*)}{(e_j^* - g_j^-)} \right) \text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(f_j^* - f_{ij}^*)}{(f_j^* - f_j^-)} \right) \text{Max}_j \left(w_j \times \frac{(g_j^* - e_{ij}^*)}{(g_j^* - e_k^-)} \right) \right) = (p_i r_i l_i) \quad (6)$$

$$\bar{S}^* = \text{Min}_i \bar{S}_i \approx (\text{Min}_i v_i \text{Min}_i s_i \text{Min}_i t_i) = (v^* s^* t^*) \quad (7)$$

$$\bar{S}^- = \text{Max}_i \bar{S}_i \approx (\text{Max}_i v_i \text{Max}_i s_i \text{Max}_i t_i) = (v^- s^- t^-) \quad (8)$$

$$\bar{R}^* = \text{Min}_i \bar{R}_i \approx (\text{Min}_i p_i \text{Min}_i r_i \text{Min}_i l_i) = (p^* r^* l^*) \quad (9)$$

$$\bar{R}^- = \text{Max}_i \bar{R}_i \approx (\text{Max}_i p_i \text{Max}_i r_i \text{Max}_i l_i) = (p^- r^- l^-) \quad (10)$$

مرحله ۴) محاسبه شاخص ویکور بر اساس رابطه ذیل:

بر همین اساس ابتدا باید V که عددی بین صفر و یک است با استفاده از رابطه زیر مشخص شود (بسته به نظر تصمیم گیرنده دارد و آن را معمولاً ۰/۵ در نظر می گیرند)

$$\bar{Q}_i = \left(v \times \frac{\left(\frac{s^* - \bar{s}_i}{\bar{s}^* - \bar{s}^-} \right) + \left((1-v) \times \frac{\left(\frac{p^* - l_i}{p^* - l^-} \right)}{v \times \left(\frac{v^* - t_i}{v^* - t^-} \right) + \left((1-v) \times \left(\frac{r^* - r_i}{r^* - r^-} \right) \right)} \right) \right) \quad (11)$$

مرحله ۵) رتبه بندی گزینه ها بر اساس شاخص ویکور

برای رتبه بندی گزینه ها، مقادیر S_j ، R_j ، Q_j را به صورت نزولی مرتب می سازیم. بر این اساس، گزینه ای که از کم ترین مقدار برخوردار باشد، بهترین گزینه محسوب می گردد. نکته شایان ذکر در رتبه بندی نهایی گزینه ها این است که باید مقادیر S_j ، R_j ، Q_j به صورت نزولی مرتب شوند و بر این اساس، گزینه ای که از کم ترین مقدار برخوردار باشد، بهترین گزینه محسوب گردد. در این میان رتبه بندی، در صورتی که دو شرط زیر برقرار باشد، به عنوان بهترین جواب سازشی انتخاب می شود:

الف) شرط مزیت قابل قبول

$$Q(A_2) - Q(A_1) / \frac{1}{m-1}$$

که A_2 بهترین گزینه دوم در رتبه بندی به وسیله شاخص Q ، A_1 بهترین گزینه با کمترین مقدار برای Q و n تعداد گزینه های موجود است.

ب) شرط ثبات قابل قبول در تصمیم گیری که گزینه A_1 باید در S یا R (و) نیز دارای بهترین رتبه باشد که اگر یکی از شروط برقرار نشود، آن گاه یک مجموعه به صورت زیر

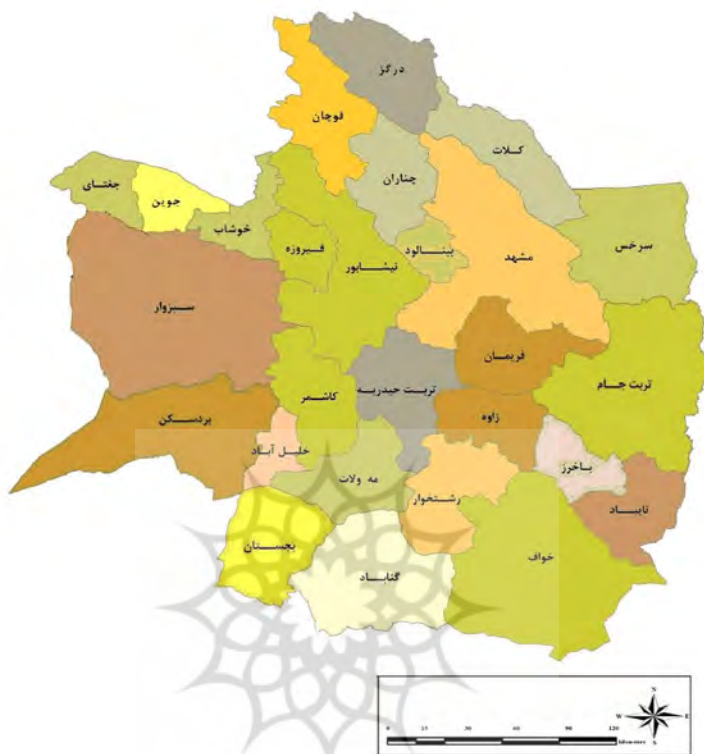
پیشنهاد می شود:

- (۱) اگر تنها شرط دوم برقرار نشد، گزینه های A_1 و A_2 .
- (۲) اگر شرط اول برقرار نشد، گزینه های $A_1, A_2, \dots, A_n$ که A_n گزینه ای است در موقعیت n ام که رابطه $Q(A_n) - Q(A_{n-1}) = \frac{1}{m-1}$ در مورد آن صادق می باشد (توکلی مقدم، نجفی و یزدانی، ۱۳۹۱: ۳۷).

محدوده و شاخص های مورد مطالعه

استان خراسان رضوی با ۱۱۶ هزار کیلومتر مربع مساحت، بین مدار جغرافیایی ۳۳ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۵۶ درجه و ۱۹ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار گرفته است. طبق آخرین آمار، این استان دارای ۵۹۹۴۴۰۲ نفر جمعیت و ۱۷۱۷۳۶۲ خانوار بوده است که از این تعداد، ۱۶۸۲۴۰۵ نفر در قالب ۴۷۴۶۷۱ خانوار در مناطق روستایی این استان سکونت داشته اند. بر اساس همین آمار، این استان متشکل از ۲۷ شهرستان (شکل ۱) ۶۹ بخش، ۷۲ شهر و ۱۶۳ دهستان بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰).

جامعه آماری پژوهش نیز کلیه دهستان های شهرستان های استان را تشکیل می دهند که طی آن میزان توسعه روستایی، پس از استخراج داده های اجتماعی - فرهنگی آمارنامه سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان خراسان رضوی، توسط ۵ شاخص (زیربنایی، آموزشی، فرهنگی - مذهبی، بهداشتی - درمانی و ارتباطی) و تحت ۴۸ متغیر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت (جدول ۱).

شکل (۱) موقعیت محدوده مورد مطالعه به تفکیک شهرستان

پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۲) شاخص ها و مؤلفه های مورد بررسی

زیربنیایی	<p>X. درصد برخورداری دهستان از گاز لوله کشی، X۳. درصد دهستان های برخورداری از شبکه برق، ۱X۲</p> <p>X. درصد برخورداری دهستان از سامانه تصفیه آب، X۵درصد برخورداری دهستان از آب لوله کشی، ۴</p> <p>درصد برخورداری دهستان از راه آسفالت</p>
آموزشی	<p>. درصدX. درصد برخورداری دهستان از دبستان، X۸. درصد برخورداری دهستان از روستامهدهد، ۶X۷</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از دبیرستانXدرصد برخورداری دهستان از مدرسه راهنمایی شبانه روزی پسرانه، ۹</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از مدرسه راهنمایی پسرانه،Xمدرسه راهنمایی شبانه روزی دخترانه، ۱۰</p> <p>. درصد برخورداری دهستان ازX. درصد برخورداری دهستان از مدرسه راهنمایی دخترانه، ۱۱X۱۲</p> <p>X. درصد برخورداری دهستان از دبیرستان شبانه روزی پسرانه، X۱۴مدرسه راهنمایی مختلط، ۱۳</p> <p>. درصد برخورداری دهستان ازXدرصد برخورداری دهستان از دبیرستان شبانه روزی دخترانه، ۱۵</p> <p>. درصدX. درصد برخورداری دهستان از دبیرستان نظری دخترانه، X۱۷دبیرستان نظری پسرانه، ۱۶</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از دبیرستانXدبیرستان نظری پسرانه، ۱۸</p> <p>. درصدX. درصد برخورداری دهستان از هنرستان فنی و حرفه ای پسرانه، X۲۰کار دانش دخترانه، ۱۹</p> <p>برخورداری دهستان از هنرستان فنی و حرفه ای دخترانه.</p>
فرهنگی - مذهبی	<p>. درصد برخورداری دهستان از کتابخانهX. درصد برخورداری دهستان از بوستان روستایی، ۲۱X۲۲</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از سالنX. درصد برخورداری دهستان از زمین ورزشی، X۲۴عمومی، ۲۳</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از امام جماعتX. درصد برخورداری دهستان از مسجد، X۲۶ورزشی، ۲۵</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از خانه عالمX. ۲۷</p>
بهداشتی - درمانی	<p>. درصد برخورداری دهستان ازX. درصد برخورداری دهستان از مرکز بهداشتی - درمانی، ۲۸X۲۹</p> <p>. درصد برخورداری دهستان ازX. درصد برخورداری دهستان از خانه بهداشت، X۳۱داروخانه، ۳۰</p> <p>. درصدX. درصد برخورداری دهستان از مرکز تسهیلات زایمان، X۳۳پایگاه بهداشت روستایی، ۳۲</p> <p>. درصدX. درصد برخورداری دهستان از پزشک، X۳۵برخورداری دهستان از پزشک خانواده، ۳۴</p> <p>. درصد برخورداری دهستان Xبرخورداری دهستان از دندانپزشک یا بهداشت کار دهان و دندان، ۳۶</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از بهیار و مامای روستایی،Xاز دندانپزشک تجربی یا دندان ساز، ۳۷</p> <p>X. درصد برخورداری دهستان از دامپزشک، X۴۰. درصد برخورداری دهستان از بهورز، ۳۸X۳۹</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از آزمایشگاه وXدرصد برخورداری دهستان از متخصص دامپزشکی، ۴۱</p> <p>رادیولوژی.</p>
ارتباطی	<p>. درصد برخورداری دهستان از دفتر پست،X. درصد برخورداری دهستان از صندوق پست، ۴۲X۴۳</p> <p>. ITC. درصد برخورداری دهستان از دفتر X. درصد برخورداری دهستان از دفتر مخابرات، ۴۴X۴۵</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از روزنامه و X. درصد برخورداری دهستان از اینترنت عمومی، ۴۶X۴۷</p> <p>. درصد برخورداری دهستان از وسیله نقلیه عمومیX.مجله، ۴۸</p>

منبع: (سازمان مدیریت و برنامه ریزی استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۳)

فازی سازی داده ها

در راستای تبیین دقیق وضعیت توسعه روستایی شهرستان های استان خراسان رضوی، در گام نخست داده های اولیه که به صورت اطلاعات اسنادی و خام از سالنامه آماری استان جمع آوری شده اند، می بایست جهت انجام محاسبات به ارقامی فازی مبدل گردند. بنابراین معیارهای مورد نظر، ابتدا به شاخص های بی مقیاس تبدیل شده و سپس ارقام به دست آمده به صورت تحدیدهای آماری بیان می گردند (تقوایی، احمدیان و علیزاده، ۱۳۹۱). از آن جا که تحدیدهای فازی برای داده ها به صورت سلیقه ای بیان می شود (عطایی، ۱۳۸۹: ۱۸۹)، به صورتی که دایره نامحدودی از اعداد را در بر می گیرد تا به منظور قرار دادن در محاسبات فازی در مراحل بعد، به شیوه های خاص تبدیل به ارقام صفر تا یک گردند (پورطاهری، ۱۳۸۹: ۱۸۹). در این پژوهش جهت افزایش دقت در تحدید فازی متغیرها، از طیف زیر استفاده گردید (جدول ۳).

جدول ۳) تحدید حدود فازی متغیرهای مورد بررسی در پژوهش

تعریف زبانی ارزش ها	مقیاس فازی مثلثی	تحدید حدود
کاملاً مطلق	(۰/۰،۷/۰،۹/۹)	۹۰-۹۹
بین مطلق و خیلی قوی	(۰/۰،۶/۰،۸/۹)	۸۰-۸۹
خیلی قوی	(۰/۰،۵/۰،۷/۹)	۷۰-۷۹
بین خیلی قوی و قوی	(۰/۰،۴/۰،۶/۸)	۶۰-۶۹
قوی	(۰/۰،۳/۰،۵/۷)	۵۰-۵۹
بین قوی و ضعیف	(۰/۰،۲/۰،۴/۶)	۴۰-۴۹
ضعیف	(۰/۰،۱/۰،۳/۵)	۳۰-۳۹
بین ضعیف و یکسان	(۰/۰،۱/۰،۲/۴)	۲۰-۲۹
یکسان	(۰/۰،۱/۰،۱/۳)	۱۰-۱۹
دقیقاً یکسان	(۰/۰،۱/۰،۱)	۰-۹

لازم به ذکر است که در این مطالعه از میان انواع مختلف ارقام فازی، نوع مثلثی به کار گرفته شده است، عدد فازی مثلثی یک مجموعه فازی پیوسته است که تابع عضویت آن به صورت زیر می باشد (نعمتی و رئیسی، ۱۳۸۴):

$$\mu(x) = \begin{cases} 0; x < a_1 \\ -(a_2 - x)(a_2 - a_1) + 1; a_1 < x < a_2 \\ -(x - a_2)(a_3 - a_2) + 1; a_2 < x < a_3 \\ 0; x > a_3 \end{cases} \quad (12)$$

فازی زدایی داده ها

جهت تبدیل اعداد فازی به اعداد غیرفازی می بایست ماتریس فازی تشکیل شده، فازی زدایی (دی فازی) گردد. بر همین اساس، روش های مختلفی برای فازی زدایی درایه های ماتریس فازی وجود دارد که در این جا از روش کریس^۱ بهره گرفته شده است. با توجه به قاعده کریس، چنان چه $\tilde{M} = (m_1, m_2, m_3)$ یک عدد فازی مثلثی باشد با استفاده از فرمول زیر می توان آن را دی فازی کرد.

$$D(M) = \frac{m_1 + 4m_2 + m_3}{6} \quad (13)$$

تعیین اوزان شاخص ها

معمولاً شاخص های مورد استفاده در هر پژوهش از اهمیت یکسانی برخوردار نیستند. از همین رو، جهت یکسان سازی شاخص ها و از میان بردن تفاوت ها، محاسبه ی وزنی آنها امری ضروری است. جهت وزن دهی شاخص ها، روش های متعددی وجود دارد که عبارتند از: پنل متخصصین، ضریب آنتروپی، تحلیل سلسله مراتبی، تحلیل مؤلفه های اصلی و ... . در این بررسی جهت اطمینان از ضریب اوزان شاخص ها و بالا بردن دقت تحلیل داده ها، از دو روش آنتروپی شانون^۲ و تحلیل مؤلفه های اصلی جهت وزن دهی معیارها استفاده گردید و تلفیق این دو وزن، به عنوان وزن نهایی معیارها منظور گردید (جدول ۴).

1. Chris
2. Shannon Entropy

جدول ۴) وزن معیارهای مورد بررسی

شاخص	X _۱	X _۲	X _۳	X _۴	X _۵	X _۶	X _۷	X _۸	X _۹	X _{۱۰}
وزن	۰/۸۵	۰/۸۲	۰/۷۷	۰/۸۴	۰/۸۱	۰/۶۹	۰/۷۶	۰/۶۸	۰/۶۸	۰/۷۲
شاخص	X _{۱۱}	X _{۱۲}	X _{۱۳}	X _{۱۴}	X _{۱۵}	X _{۱۶}	X _{۱۷}	X _{۱۸}	X _{۱۹}	X _{۲۰}
وزن	۰/۷۰	۰/۷۰	۰/۷۲	۰/۶۹	۰/۷۲	۰/۷۰	۰/۶۷	۰/۶۸	۰/۷۱	۰/۶۹
شاخص	X _{۲۱}	X _{۲۲}	X _{۲۳}	X _{۲۴}	X _{۲۵}	X _{۲۶}	X _{۲۷}	X _{۲۸}	X _{۲۹}	X _{۳۰}
وزن	۰/۸۰	۰/۷۲	۰/۷۳	۰/۷۰	۰/۶۹	۰/۷۱	۰/۶۸	۰/۷۸	۰/۷۶	۰/۷۵
شاخص	X _{۳۱}	X _{۳۲}	X _{۳۳}	X _{۳۴}	X _{۳۵}	X _{۳۶}	X _{۳۷}	X _{۳۸}	X _{۳۹}	X _{۴۰}
وزن	۰/۷۱	۰/۷۸	۰/۷۰	۰/۸۰	۰/۷۸	۰/۷۸	۰/۷۸	۰/۷۶	۰/۷۶	۰/۷۸
شاخص	X _{۴۱}	X _{۴۲}	X _{۴۳}	X _{۴۴}	X _{۴۵}	X _{۴۶}	X _{۴۷}	X _{۴۸}		
وزن	۰/۷۷	۰/۷۹	۰/۸۵	۰/۸۳	۰/۸۵	۰/۸۷	۰/۸۴	۰/۸۲		

منبع: (یافته های تحقیق، ۱۳۹۵)

یافته ها و بحث

تحلیل یافته ها نشان می دهد میانگین روستاهای دارای سکنه برای هر شهرستان ۱۶۲ روستا می باشد. در سایر شاخص ها، ارزیابی ها حاکی از آن است که در دسترسی به شاخص های زیربنایی از ۱۶۲ روستا در هر شهرستان، ۱۰۵ روستا به راه آسفالت، ۱۲۱ روستا به شبکه برق، ۲۵ روستا به گاز لوله کشی، ۱۰۶ روستا به آب لوله کشی و ۴۸ روستا به سامانه تصفیه آب دسترسی داشته اند. در سنجش برخورداری مناطق روستایی هر شهرستان از شاخص آموزشی، از ۱۶۲ روستا، آمارها نشان می دهد ۲۱ روستا به مهد، ۱۰۲ روستا به دبستان، ۲۹ روستا به مدرسه راهنمایی پسرانه، ۲۸ روستا به مدرسه راهنمایی دخترانه، ۲۲ روستا به مدرسه راهنمایی مختلط، ۷ روستا به دبیرستان نظری دخترانه و پسرانه، ۱ روستا به دبیرستان شبانه روزی پسرانه و دخترانه، ۱ روستا به مدرسه راهنمایی شبانه روزی پسرانه و دخترانه، ۱ روستا به دبیرستان کاردانش پسرانه و دخترانه و ۱ روستا به دبیرستان فنی و حرفه ایی پسرانه دسترسی داشته اند. سنجش دسترسی ها به شاخص مذهبی - فرهنگی نیز حاکی از آن است که در هر شهرستان، تنها ۱۳ روستا به بوستان، ۱۵ روستا به کتابخانه عمومی، ۲۶ روستا به زمین ورزشی، ۳

روستا به سالن ورزشی، ۱۰۶ روستا به مسجد و ۲۰ روستا به خانه عالم و امام جماعت دسترسی داشته‌اند. در تحلیل شاخص بهداشتی- درمانی نیز، میانگین برخورداری هر شهرستان از مراکز بهداشتی ۱۶ روستا، از داروخانه ۷ روستا، از خانه بهداشت ۵۴ روستا، از پایگاه بهداشت ۷ روستا، از پزشک خانواده ۱۸ روستا، از پزشک ۲۲ روستا، از دندانپزشک و بهداشت کار دهان و دندان ۳ روستا، از بهیار و مامای ۲۱ روستا، از بهورز ۵۲ روستا، از دامپزشک و متخصص دامپزشکی ۶ روستا، از مرکز تسهیلات زایمان ۲ روستا و از مرکز آزمایشگاه و رادیولوژی تنها ۱ روستا بوده است. در ارزیابی شاخص ارتباطی، از کل مناطق روستایی هر شهرستان، ۲۸ روستا به صندوق پست، ۲۵ روستا به دفتر پست، ۸۶ روستا به دفتر مخابرات، ۲۲ روستا به دفتر فناوری اطلاعات و ارتباطات، ۲۶ روستا به اینترنت عمومی، ۷ روستا به روزنامه و مجله و ۷۴ روستا به وسیله نقلیه عمومی دسترسی داشته‌اند. در ادامه ی تحلیل داده‌ها، با عنایت به برقرار بودن شروط ویکور در بررسی حاضر و قابل قبول بودن ضریب ویکور به دست آمده در شهرستان‌های مورد مطالعه، شهرستان رشتخوار به عنوان بهترین جواب سازشی انتخاب و سایر شهرستان‌ها بر اساس میزان توسعه یافتگی، رتبه بندی می‌گردند (جدول ۵).

جدول ۵) محاسبه شاخص ویکور در مناطق روستایی شهرستان های خراسان رضوی

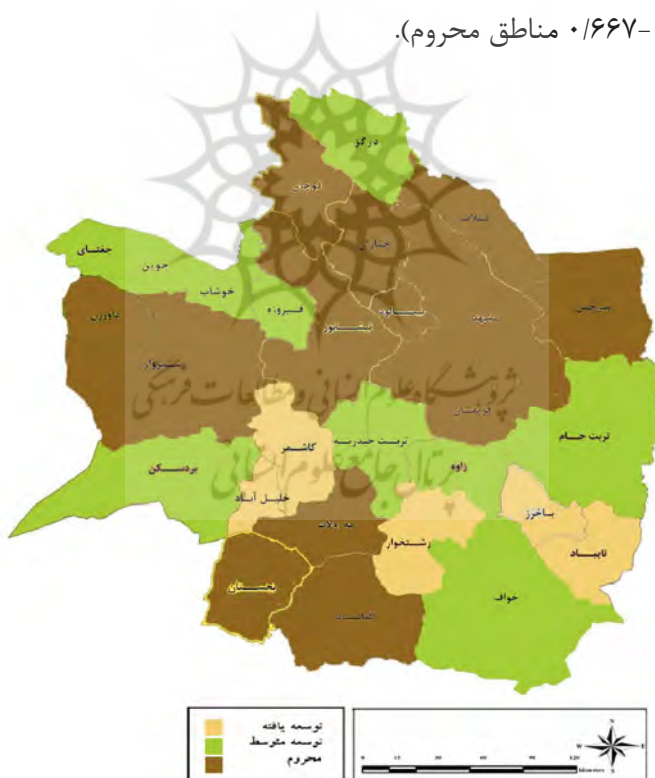
رتبه	شهرستان	S	R	Q	رتبه	شهرستان	S	R	Q
۱	رشتخوار	۱۶/۳	۰/۷۸	۰	۱۵	خوشاب	۲۵/۴	۰/۸۶	۰/۶۶
۲	خلیل آباد	۱۷/۱	۰/۷۸	۰/۳	۱۶	بینالود	۲۹/۸	۰/۸۶	۰/۷۷
۳	کاشمر	۱۷/۱	۰/۷۸	۰/۳	۱۷	سبزوار	۳۰/۳	۰/۸۶	۰/۷۸
۴	باخزر	۲۱/۹	۰/۷۸	۰/۱۴	۱۸	کلات	۳۰/۶	۰/۸۶	۰/۷۹
۵	تایباد	۲۳/۸	۰/۷۸	۰/۱۹	۱۹	مشهد	۲۹/۵	۰/۸۷	۰/۸۲
۶	بردسکن	۲۸/۹	۰/۸۰	۰/۴۱	۲۰	نیشابور	۳۲/۸	۰/۸۶	۰/۸۴
۷	خواف	۲۶/۴	۰/۸۲	۰/۴۵	۲۱	گناباد	۳۳/۷	۰/۸۶	۰/۸۶
۸	تربت حیدریه	۲۸/۱	۰/۸۲	۰/۴۹	۲۲	چناران	۳۲/۲	۰/۸۷	۰/۸۸
۹	فیروزه	۲۸/۴	۰/۸۲	۰/۵۰	۲۳	قوچان	۳۳/۳	۰/۸۷	۰/۹۱
۱۰	جغتای	۲۸/۸	۰/۸۲	۰/۵۰	۲۴	فریمان	۳۳/۶	۰/۸۷	۰/۹۲

۰/۹۲	۰/۸۶	۳۶/۲	مه ولایت	۲۵	۰/۵۱	۰/۸۲	۲۹/۲	تربت جام	۱۱
۰/۹۴	۰/۸۷	۳۴/۶	سرخس	۲۶	۰/۵۳	۰/۸۲	۲۹/۸	درگز	۱۲
۱	۰/۸۷	۳۷	بجستان	۲۷	۰/۵۷	۰/۸۲	۳۱/۶	زاوه	۱۳
					۰/۵۹	۰/۸۲	۳۲/۲	جوین	۱۴

منبع: (یافته های تحقیق، ۱۳۹۵)

طبق مقادیر به دست آمده جهت ترسیم سیمایی روشن از چگونگی تخصیص خدمات، می توان مناطق روستایی شهرستان های استان های مورد مطالعه را در سه سطح طبقه بندی نمود. سطح نخست (با ضریب کمتر از ۰/۳۳۳ مناطق توسعه یافته). سطح دوم (با ضریب بین ۰/۶۶۷ - ۰/۳۳۴ مناطق دارای توسعه متوسط) و سطح سوم (با ضریب بین ۱ - ۰/۶۶۷ مناطق محروم).

شکل ۲) سطح بندی شهرستان های مورد مطالعه بر حسب سطح برخورداری

با توجه به مؤلفه‌های مورد مطالعه، تنها مناطق روستایی ۵ شهرستان رشتخوار، خلیل‌آباد، کاشمر، باخزر و تایباد به لحاظ برخورداری از شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی مناطق توسعه یافته محسوب می‌گردند و از میان شهرستان‌های باقی مانده، ۱۰ شهرستان دارای توسعه متوسط و ۱۲ شهرستان دیگر از منظر توسعه روستایی، در زمره مناطق محروم جای گرفته‌اند.

در تبیین توسعه بسیار نامتوازن مناطق روستایی شهرستان‌های استان خراسان رضوی، آن چه که به صراحت می‌توان اذعان نمود فقدان تعادل و برابری در توزیع بهینه امکانات و خدمات روستایی است که اصلی‌ترین نقش را در پدید آمدن فضاهای نابرابر جغرافیایی ایفاء نموده است. گواه این مدعا ضریب بالای پراکندگی در توزیع امکانات و خدمات در این مناطق است. به طوری که محاسبات نشان می‌دهد کمترین میزان ضریب تغییرات با ضریب پراکندگی ۰/۵۵ است. این در حالی است که در توزیع سایر متغیرها، گاهاً ضریب پراکندگی از ۲ نیز بالاتر رفته است و این امر مؤید توزیع بسیار نامتعادل امکانات روستایی در پهنه روستایی شهرستان‌های استان است. حاصل شدن ضریب پراکندگی در شاخص‌های آموزشی برابر با ۱/۱۰، در شاخص‌های فرهنگی- مذهبی برابر با ۰/۸۷، در شاخص‌های زیربنایی برابر با ۱/۰۱، در شاخص‌های بهداشتی- درمانی برابر با ۱/۰۹ و در شاخص‌های ارتباطی برابر با ۰/۷۵ می‌باشد که بی‌تردید خود دلیل مبرهنی بر پراکندگی زیاد و توزیع ناهمگون امکانات در سکونتگاه روستایی استان خراسان رضوی است و مشخص می‌سازد که به ترتیب توزیع خدمات آموزشی، خدمات بهداشتی- درمانی و زیربنایی از بیشترین عدم تعادل برخوردارند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش تلاش نمود تا از طرق سنجه‌های متعدد به ارائه تصویری جامع و شفاف از وضعیت موجود توزیع خدمات فرهنگی- اجتماعی روستایی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی بپردازد. بر همین اساس، تحلیل وضعیت تخصیص منابع در شهرستان‌های مورد بررسی، نشان از وجود شکافی عمیق در توزیع و تخصیص خدمات ارائه شده در

مناطق روستایی بود که از آن پرده برداشت. تا جایی که نتایج نشان داد شکاف بسیار عمیقی بین برخوردارترین شهرستان (رشتخوار با ضریب صفر) و محروم‌ترین دهستان (بجستان با ضریب ۱) وجود دارد. به طوری که این فاصله بسیار زیاد و قابل تأمل ضمن صحنه گذاشتن بر عدم تعادل فضایی شدید در مناطق روستایی شهرستان‌های استان خراسان رضوی، مؤید عدم دسترسی برابر روستاییان در برخورداری از خدمات روستایی و محرومیت بالای این مناطق در بهره‌مندی از فرصت‌های توسعه می‌باشد.

ارزیابی کلی نتایج حاصله از میزان توسعه روستایی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی، مبین این مطلب است که مناطق روستایی این شهرستان‌ها، به لحاظ میزان توسعه‌یافتگی از محرومیت رنج می‌برند و دلیل این محرومیت را باید در سیاست‌ها، راهبردها و خط‌مشی‌های نادرست اتخاذ شده در مناطق روستایی جستجو نمود که به مرور زمان، زمینه عدم تعادل بین مناطق را فراهم آورده است.

هر چند باید عنوان نمود که عدم تخصیص فضایی عادلانه امکانات و خدمات مختص این شهرستان‌ها نیست و عدم تعادل منطقه‌ای، پدیده‌ای فراگیر می‌باشد. در همین راستا، می‌توان مطالعات مشابه متعددی در حوزه روستایی را نام برد که نتایجی منطبق بر یافته‌های این پژوهش، ارائه نموده‌اند. مطالعات صفری و بیات (۱۳۹۲) با هدف تعیین سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی استان آذربایجان شرقی، کریمی و احمدوند (۱۳۹۳) با هدف بررسی سطوح توسعه‌یافتگی مناطق روستایی بخش مرکزی شهرستان بویراحمد، ضیائی‌ان فیروزآبادی، انوری و ولایی (۱۳۹۴) با هدف سطح‌بندی میزان توسعه روستاهای بخش مرحمت‌آباد شهرستان میاندوآب و پژوهش افراخته و دیگران (۱۳۹۵) با هدف ارزیابی عدالت فضایی در مناطق روستایی شهرستان‌های استان اصفهان، نمونه‌هایی از این پژوهش‌ها به شمار می‌آیند که همگی بر تخصیص ناعادلانه خدمات و توسعه نابرابر جغرافیایی صحنه گذاشته‌اند.

بر همین اساس، با عنایت به نقش مناطق روستایی در توسعه نظام سرزمینی و هم‌چنین اثرات سوء محرومیت محلی در توسعه منطقه‌ای و ملی، جهت سازماندهی فضایی مناطق روستایی شهرستان‌های استان خراسان رضوی، پیشنهادات ذیل ارائه

می‌گردد:

- ارتقای کمی و کیفی خدمات و فرصت‌های اجتماعی توسعه، بویژه در مناطق محروم روستایی با اولویت دهی به شاخص‌های دارای اهمیت و وزن بیشتر (شاخص‌های زیربنایی، بهداشتی و آموزشی).

- بهبود دسترسی‌ها به خدمات زیربنایی (بویژه در مؤلفه‌هایی که محرومیت شدید در دسترسی به آنها وجود دارد هم‌چون گاز لوله‌کشی، سامانه تصفیه آب و آب لوله‌کشی) در تمام مناطق روستایی بویژه دهستان‌های محروم شهرستان‌های بجستان، سرخس، مه‌ولایت، فریمان، چناران، گناباد، نیشابور، مشهد، کلات، سبزوار و بینالود.

- ارتقاء دسترسی به فرصت‌های آموزشی (در مقاطعی مواجه با کمبود و دسترسی به مراکزی چون دبیرستان و راهنمایی) در تمام مناطق روستایی شهرستان‌های استان خراسان رضوی.

- ارتقاء دسترسی‌ها به شاخص‌های فرهنگی - مذهبی (بویژه در مؤلفه‌هایی که کمبود آنها شدیداً احساس می‌گردد همانند بوستان روستایی، کتابخانه عمومی، سالن ورزشی و خانه عالم) در سکونتگاه‌های محروم روستایی بویژه شهرستان‌های بجستان، سرخس، مه‌ولایت، فریمان، چناران، گناباد، نیشابور و مشهد.

- افزایش دسترسی‌ها به خدمات و امکانات بهداشتی - درمانی (بویژه در مؤلفه‌هایی که محرومیت شدید در دسترسی به آنها وجود دارد هم‌چون مراکز بهداشتی - درمانی، پایگاه بهداشت روستایی، داروخانه، مرکز تسهیلات زایمان، پزشک، دندانپزشک و دامپزشک) در تمام مناطق روستایی استان.

- بهبود و ارتقاء دسترسی به شاخص‌های ارتباطی (بویژه در مؤلفه‌های دفتر پست، صندوق پست، دفتر فناوری اطلاعات و ارتباطات روستایی و دسترسی به روزنامه و مجله) در کلیه مناطق روستایی استان خراسان رضوی.

- در نهایت بازتوزیع بهینه منابع و امکانات عمومی در مناطق روستایی شهرستان‌های استان با نگاه ویژه به ضریب محرومیت شهرستان‌های استان، در راستای تحقق عدالت اجتماعی و کاهش فاصله بین نواحی برخوردار و محروم.

منابع

- اصغرپور، محمدجواد (۱۳۹۳). *تصمیم گیری های چندمعیاره*. تهران: دانشگاه تهران.
- اکبری، نعمت الله؛ زاهدی کیوان، مهدی (۱۳۸۷). *کاربرد روش های رتبه بندی و تصمیم گیری های چندشاخصه*. تهران: سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور.
- افراخته، حسن، و دیگران (۱۳۹۵). "ارزیابی عدالت فضایی در توزیع خدمات روستایی شهرستان های استان اصفهان". *دوفصلنامه آمایش سرزمین*، سال هشتم، ش ۱ (بهار و تابستان): ۵۷-۸۱.
- بهرامی، رحمت الله (۱۳۹۲). "سنجش سطوح توسعه روستایی دهستان های شهرستان روانسر به روش Topsis". *فصلنامه چشم انداز جغرافیایی*، سال هشتم، ش ۲۳ (تابستان): ۷۳-۸۸.
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ ابراهیمی، محمدا میر (۱۳۸۷). *نظریه های توسعه روستایی*. تهران: سمت.
- پورطاهری، مهدی (۱۳۸۹). *کاربرد روش های تصمیم گیری چندشاخصه در جغرافیا*. تهران: سمت.
- تقوایی، مسعود؛ احمدیان، مهدی؛ علیزاده، جابر (۱۳۹۱). "تحلیل فضایی و سنجش توسعه یافتگی دهستان های شهرستان میاندوآب با استفاده از مدل تاپسیس فازی". *فصلنامه برنامه ریزی فضایی*، سال یکم، ش ۳ (بهار): ۱۳۱-۱۵۴.
- توکلی مقدم، رضا؛ نجفی، اسماعیل؛ یزدانی، مهدی (۱۳۹۱). "انتخاب مدیر پروژه با به کارگیری یک رویکرد ترکیبی دلفی-ویکورفازی". *فصلنامه پژوهش های مدیریت در ایران*، سال شانزدهم، ش ۴ (زمستان): ۱۹-۴۴.
- حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۵). *برنامه ریزی ناحیه ای*. تهران: سمت.
- حیدری ساریان، وکیل (۱۳۹۳). "سنجش و اولویت بندی مناطق روستایی بر حسب سطوح رفاه اجتماعی (مطالعه موردی: شهرستان پارس آباد)". *فصلنامه برنامه ریزی فضایی*، سال چهارم، ش ۳ (پاییز): ۶۱-۷۶.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۹۰). *برنامه ریزی توسعه ی روستایی در ایران*. تهران: قومس.

- رهنما، محمدتقی؛ آفاجانی، حسین (۱۳۹۱). "تحلیل نابرابری های فضایی در استان خراسان رضوی". *فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا*، سال شانزدهم، ش ۷۳ (بهار): ۶۳-۸۸.

- زارعی، یعقوب (۱۳۹۵). "بررسی، تحلیل و سطح بندی توسعه روستایی در نواحی جنوب ایران (مطالعه موردی: استان بوشهر)". رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.

- زارعی، یعقوب، و دیگران (۱۳۹۵). "تحلیل فضایی شاخص های توسعه در مناطق روستایی شهرستان دشتستان". *فصلنامه نگرش های نو در جغرافیای انسانی*، سال هشتم، ش ۳ (تابستان): ۹۹-۱۱۶.

- زاهدی، محمدجواد؛ غفاری، غلامرضا؛ ابراهیمی لویه، عادل (۱۳۹۱). "کاستی های نظری برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران". *فصلنامه پژوهش های روستایی*، سال سوم، ش ۴ (زمستان): ۱-۲۴.

- زمانی پور، اسدالله (۱۳۸۷). *ترویج کشاورزی در فرایند توسعه*. مشهد: دانشگاه فردوسی.

- زیاری، کرامت الله؛ زنجیرچی، محمود؛ سرخ کمال، کبری (۱۳۸۹). "بررسی و رتبه بندی درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان خراسان رضوی، با استفاده از تکنیک تاپسیس". *پژوهش های جغرافیای انسانی*، سال چهل و دوم، ش ۷۲ (تابستان): ۱۷-۳۰.

- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۹۳). *سالنامه آماری استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۰*. استانداری خراسان رضوی، دفتر آمار و اطلاعات. مشهد: صیانت.

- سلطان پناه، هیرش؛ فاروقی، هیوا؛ گلابی، محمد (۱۳۸۹). "به کارگیری و مقایسه ی تکنیک های تصمیم گیری چندشاخصه در رتبه بندی کشورها بر مبنای میزان توسعه انسانی". *فصلنامه دانش و فناوری*، سال یکم، ش ۲ (تابستان): ۱-۲۸.

- شکور، علی؛ شمس الدینی، علی (۱۳۹۱). "نقش آفرینی کانون های شهری در

- ایجاد تعادل و توسعه ی نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهر مصیری و روستاهای پیرامونی). چشم انداز جغرافیایی، سال هفتم، ش ۲۱ (زمستان): ۶۳-۷۷.
- صفری، رباب؛ بیات، مقصود (۱۳۹۲). "تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی استان آذربایجان شرقی با استفاده از تکنیک آماری تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای". تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال سیزدهم، ش ۲۸ (بهار): ۳۱-۴۸.
- ضیائی‌ان فیروزآبادی، پرویز؛ انوری، آرزو؛ ولایی، محمد (۱۳۹۴). "سطح بندی میزان توسعه روستاهای بخش مرحمت‌آباد شهرستان میاندوآب". فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، ش ۱۴ (زمستان): ۱۲۹-۱۴۶.
- عطایی، محمد (۱۳۸۹). تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی. سمنان: دانشگاه صنعتی شاهرود.
- علیائی، محمدصادق (۱۳۹۴). "تحلیلی بر رویکرد مشارکت اجتماعی روستائیان در برنامه‌های توسعه پایدار روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران". فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال هفتم، ش ۳ (پاییز): ۶۹-۸۰.
- عمرانی، محمد؛ پیری، حبیب (۱۳۸۹). "سنجش توسعه یافتگی در مناطق روستایی استان سیستان و بلوچستان". مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی، سال دوم، ش ۳ (پاییز): ۱۲۵-۱۴۴.
- فرجی سبکبار، حسنعلی، و دیگران (۱۳۹۴). "تحلیل و ارزیابی توسعه سکونتگاهی در نواحی شهری استان آذربایجان شرقی با ترکیبی نوین از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره". مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال پنجم، ش ۱۷ (پاییز): ۲۷-۵۳.
- کریمی، فرزاد؛ احمدوند، مصطفی (۱۳۹۳). "مدل سازی سطوح توسعه یافتگی مناطق روستایی بخش مرکزی شهرستان بویراحمد". تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال چهاردهم، ش ۳۳ (تابستان): ۹۱-۱۱۱.
- کردوانی، پرویز؛ شریفی، صلاح (۱۳۹۱). "میزان توسعه یافتگی در دهستان‌های شهرستان مریوان (مطالعه موردی: بخش مرکزی)". فصلنامه روستا و توسعه، سال پانزدهم، ش ۳ (پاییز): ۱۱۵-۱۳۰.

- متقی، افشین؛ ربیعی، حسین؛ قره بیگی، مصیب (۱۳۹۴). "تحلیل فضایی توسعه نواحی مرزی شرق کشور (مورد مطالعه: دهستان های مرزی استان خراسان جنوبی)". *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال چهارم، ش ۱۴ (زمستان): ۱۴۷-۱۶۷.
- مشکینی، ابوالفضل؛ معزز برآبادی، محدثه (۱۳۹۵). "رتبه بندی شهرستان های استان خراسان رضوی از نظر شاخص های توسعه یافتگی با استفاده از روش تحلیل عاملی". *فصلنامه مطالعات فرهنگی- اجتماعی خراسان*، سال دهم، ش ۳ (بهار): ۱۲۱-۱۴۳.
- نعمتی، رمضان؛ رئیسی، غلامعلی (۱۳۸۴). "رتبه بندی عملکردها در مهندسی ارزش فازی". در: *مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس ملی مهندسی صنایع*. انجمن مهندسی صنایع ایران. تهران: دانشگاه تربیت مدرس: ۵۰-۵۷.
- Al-Hassan, Ramatu; Diao, Xinshen (2007). *Regional disparities in Ghana: policy options and public investment implications*. USA: International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- Chen, Lisa Y.; Wang, Tien-Chin (2009). "Optimizing partner's choice in IS/IT out sourcing projects: the strategic decision of fuzzy VIKOR". *International Journal of Production Economics*, Vol. 20, No. 1: 232-242.
- Chu, Mei-Tai., et al. (2007). "Comparison among three analytical methods for knowledge communities group-decision analysis". *Expert Systems with Applications*, Vol. 33, No. 4:1011-1024.
- Fan, Shenggen; Zhang, Xiaobo (2004). "Infrastructure and regional economic development in rural China". *China Economic Review*, Vol. 15, No. 2: 203-214.
- Hodder, Rupert (2000). *Development Geography*. London: Routledge.
- Li, Y.; Wei, Y. D. (2010). "The spatial-temporal hierarchy of regional inequality of China". *Applied Geography*, Vol. 30, No. 3: 303-316.
- Rao, Venkata (2008). "A decision making methodology for material selection using an improved compromise ranking method". *Materials*

and Design, Vol. 29, No. 10:1949-1954.

- Wei, Jingzhu; Xiangyi, Lin (2008). "The Multiple Attribute Decision-Making VIKOR Method and Its Application". *Wireless Communications, Networking and Mobile Computing. WICOM '08. 4th International Conference, USA: IEEE: 1-4.*

- Xia, Hui-Cheng, et al. (2006). "Fuzzy LINMAP method for Multi-Attribute Decision Making under Fuzzy Environments". *Journal of Computer and System Science*, Vol. 72, No. 4: 741-759.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی